

ЎҚИТУВЧИНИНГ ПСИХОЛОГИК ХАВФСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ

Иргашев Тохир Анварович

Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон миллий университети
ҳарбий тайёргарлик ўқув маркази ўқитувчиси

Зиявиддинов Зафар Зоирович

Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон миллий университети
ҳарбий тайёргарлик ўқув маркази ўқитувчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7343260>

Аннотация. Ушбу мақоланинг мақсади замонавий таълим муҳитида ўқитувчининг психологик хавфсизлигини таъминлаш учун тегишли психологик ва педагогик воситаларни аниқлашдир. Тадқиқот усуллари сифатида умумий: назарий ва илмий-амалий манбаларни таҳлил қилиш, эмпирик тадқиқотларни таҳлил қилиш, умумлаштириши усуллар қўлланилган. Муаллиф томонидан ўқитувчининг психологик хавфсизлигини таъминлаш учун амалиётда энг кўп ишлатиладиган психологик ва педагогик технологиялари аниқланган. Таълим субъектларининг психологик хавфсизлигини таъминлаш учун мавжуд технологияларни рақамли таълим макони шароитларига мослаштириши ёки маълум бир мактабнинг рақамли таълим муҳитининг имкониятларига мувофиқ янгиликларини ишлаб чиқиши билан боғлиқ психологик ва педагогик тадқиқотларда янги йўналиш аниқланди.

Калит сўзлар: ўқитувчининг психологик хавфсизлиги, ўқитувчининг касбий ривожланиши технологиялари, рақамли таълим майдони.

ТЕХНОЛОГИИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПЕДАГОГА

Аннотация. Целью данной статьи является выявление актуального психолого-педагогического инструментария по обеспечению психологической безопасности педагога в современной образовательной среде. В качестве методов исследования использованы общетеоретические методы: анализ теоретических и научно-практических источников, анализ эмпирических исследований, обобщение. Автором выявлены наиболее используемые в практике психолого-педагогические технологии обеспечения психологической безопасности педагога. Выделено новое направление в психолого-педагогических исследованиях, связанное с адаптацией уже имеющихся технологий обеспечения психологической безопасности субъектов образования к условиям цифрового образовательного пространства или разработкой новых в соответствии с возможностями цифровой образовательной среды конкретной школы.

Ключевые слова: психологическая безопасность педагога, технологии профессионального развития педагога, цифровое образовательное пространство.

TECHNOLOGIES FOR ENSURING THE PSYCHOLOGICAL SAFETY OF THE TEACHER

Abstract. The purpose of this article is to identify the current psychological and pedagogical tools to ensure the psychological safety of the teacher in the modern educational environment. General theoretical methods are used as research methods: analysis of theoretical and scientific-practical sources, analysis of empirical research, generalization. The author identifies the most used in practice psychological and pedagogical technologies for ensuring the psychological safety of the teacher. A new direction in psychological and pedagogical research

has been allocated, associated with the adaptation of existing technologies for ensuring the psychological safety of subjects of education to the conditions of the digital educational space or the development of new ones in accordance with the capabilities of the digital educational environment of a particular school.

Keywords: *psychological safety of the teacher, technologies of professional development of the teacher, digital educational space.*

Ўқитувчининг психологик хавфсизлиги жуда мураккаб ижтимоий-психологик ҳодисадир, чунки у бир неча даражаларда тақдим этилган: макросоциал, мактаб учун ташқи муҳитдаги доимий ўзгарувчан шароитларнинг ўқитувчиларнинг психологик ҳолатига таъсири билан боғлиқ; мезосотсиал, таълим муҳитининг ўзи шароитларининг субъектларининг, шу жумладан ўқитувчиларнинг психологик хавфсизлигига таъсирининг ўзига хос хусусиятларини белгилайди; ва ўқитувчининг шахсияти фаолиятининг мослашувчанлиги хусусиятларини, ижтимоий муҳитнинг салбий омилларига қарши туриш қобилиятини ҳисобга олган ҳолда, уларнинг хавфсизлиги тажрибаси билан бирга микро-ижтимоий.

Психологик хавфсизлик каби ҳодисанинг мураккаблиги уни таъминлаш жараёнини қўллаб-қувватлашни ташкил этиш, ўқитувчининг касбий ривожланишини қўллаб-қувватлаш учун махсус психологик ва педагогик технологияларни ишлаб чиқиш зарурлигини белгилайди.

Ўқитувчининг психологик хавфсизлигини таъминлаш учун назария ва амалиётда мавжуд бўлган технологияларни кўриб чиқамиз.

Аввало шуни таъкидлаймизки, А. И. Баеванинг таълим муҳитининг психологик хавфсизлиги мактаби бундай технологияларни ривожлантириш учун асосий назарий қоидалар бўлиб қолмоқда. Ушбу илмий мактаб доирасида ўқув муҳитида ўқув жараёни иштирокчиларининг психологик хавфсизлигини яратишнинг асосий тамойиллари шакллантирилган [2, 35-37 бетлар].

1. Ривожланиш таълимига таяниш тамойили. Ушбу тамойил таълимнинг асосий мақсади ўқитиш эмас, балки шахсий ривожланиш, онгнинг жисмоний, ҳиссий, интеллектуал, ижтимоий ва маънавий соҳаларини ривожлантириш эканлигини таъкидлайди. Ушбу тамойил таркибида таълим муҳитининг психологик ресурсларини бойитиш орқали шахсий ривожланишда ёрдам ва қўллаб-қувватлаш сифатида тушуниладиган "ривожланаётган тарбия" га катта аҳамият берилади.

2. Таълим (тарбия) жараёнининг ҳар бир субъекти шахсини психологик ҳимоя қилиш тамойили. Ушбу тамойилни амалга ошириш мактабнинг психологик хавфсиз муҳитини лойиҳалаштириш, ўқув жараёнининг барча субъектлари ўртасидаги ўзаро муносабатларда психологик зўравонликни бартараф этиш бўйича махсус фаолиятни талаб қилади.

3. Ижтимоий-психологик маҳоратни шакллантиришга ёрдам бериш тамойили. Шу билан бирга, ижтимоий-психологик маҳорат шахсининг ўз ҳаёт йўлини малакали танлаш, муаммоларни мустақил ҳал этиш, вазиятни таҳлил қилиш ва бошқаларнинг эркинлиги ва кадр-қимматига путур этказмайдиган, шахсининг ўз-ўзини ривожланишига ҳисса қўшадиган тегишли хатти-ҳаракатларни танлаш имкониятини берадиган кўникмалар тўплами сифатида қаралади. Шу нуқтаи назардан, ушбу тамойилни амалга ошириш фақат

талабани ва унинг ўқитувчисини доимий қўллаб-қувватлаш ва ривожланишига ёрдам бериш орқали эришилади.

Сўнгги йилларда мактаб ўзини ўзи ривожлантирадиган мураккаб ижтимоий-маданий тизим сифатида мутахасс гуруҳлар томонидан таълим муҳитининг психологик хавфсизлигини таъминлаш бўйича турли услубий тавсиялар ишлаб чиқилган [3, 4, 5, 6].

Шуни таъкидлаш жоизки, ушбу ишланмаларнинг асосий мақсади, биринчи навбатда, ўқув жараёнининг барча субъектларининг замонавий жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий, маданий ва маърифий ривожланиш таҳдидлари ва имкониятларига психологик барқарорлигини ривожлантириш учун шарт-шароитларни таъминлаш учун янги педагогик вазифани амалга ошириш зарурати билан боғлиқ. Шу нуқтаи назардан, психологик хавфсизликни педагогик қўллаб-қувватлашнинг асосий йўналишлари белгиланган: мавзу-фазовий муҳитни шакллантириш; психологик хавфсизликнинг ижтимоий таркибий қисмини таъминлаш, мослашувчан бўлмаган болаларни қўллаб-қувватлаш, тизимли ўзгаришлар шароитида ўқитувчининг психологик хавфсизлиги; психологик хавфсизликни кузатиб боришни ташкил этиш [3].

Инқирозли вазиятларда таълим муҳитининг хавфсизлигини таъминлашнинг ўзига хос хусусиятларини аниқлаб, мутахассислар тадбирларнинг учта асосий турини номлашади: профилактика чоралари; фавқулодда вазиятда тўғридан-тўғри ҳаракат; инқироздан кейинги чоралар [4]. Эътибор беринг, ўқитувчиларнинг психологик хавфсизлигини таъминлаш умуман психологик хавфсиз таълим муҳитини шакллантиришнинг асосий йўналишларидан бири ҳисобланади.

Ушбу ишларнинг долзарблиги шундаки, улар моделлаштириш технологияларини ишлаб чиқиш ва таълим субъектлари хавфсизлигини психологик-педагогик қўллаб-қувватлаш тизимида таълим муҳитини ривожлантириш учун асос яратади [5].

Мутахассислар таълим соҳаси субъектларининг хавфсизлигини психологик ва педагогик қўллаб-қувватлашнинг типик алгоритмларини ишлаб чиқдилар, уларнинг асосида ушбу алгоритмларни амалга ошириш технологияси сифатида тегишли дастурий маҳсулотлар ва бошқарув стратегияларини танлаш мумкин. Тақдим этилган алгоритмлар, шунингдек, маълум бир мактабнинг ўқув муҳити ҳолатининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ўқув жараёни иштирокчиларининг психологик хавфсизлигини психологик ва педагогик қўллаб-қувватлаш учун янги дастурларни ишлаб чиқиш учун асос яратади.

Психологик жиҳатдан қулай ва хавфсиз таълим муҳитини яратишнинг самарали технологиялари сифатида мутахассислар қуйидагиларни кўрсатишади ва номлашади: шахсни ривожлантириш дастурлари, ҳулқ-атвор кўникмаларини ўргатиш, тақлид ва рол ўйнаш ўйинлари, гуруҳ муҳокамалари, ўқув жараёни иштирокчилари учун семинарлар [6]. Шу билан бирга, мутахассислар ушбу технологиялардан мажмуавий фойдаланиш кераклигини таъкидлайдилар.

Кўриб чиқилаётган муаммо контекстида ўқитувчиларни ижтимоий ўзаро муносабатларда психологик хавфсизликни таъминлаш ва қўллаб-қувватлаш бўйича амалий иш кўникмаларига эга бўлган шахс ва жамиятнинг психологик хавфсизлиги назарияси ва амалиёти соҳасидаги мутахассислар сифатида тайёрлаш ёки қайта тайёрлашга қаратилган тадқиқотлар алоҳида аҳамиятга эга [7, 8].

Ушбу тадқиқотларнинг долзарблиги, улар шахснинг ижтимоий-психологик компетентсиясини ривожлантиришга қаратилган, унинг психологик ресурсининг интеграциясига ҳисса қўшадиган ва ўқитувчининг доимий ўзгарувчан ижтимоий амалиёт соҳасида инновацион фаолиятни амалга оширишга тайёрлигини шакллантирадиган дастурий маҳсулотларнинг назарий ва амалий асосларини тақдим этиши билан белгиланади.

Ушбу тадқиқот гуруҳида иккита йўналиш мавжуд. Улардан бири уларни таълим муҳитида амалга ошириш учун янги касбий педагогик компетентсияларни шакллантиришга қаратилган.

Ушбу йўналиш Санкт-Петербург олимларининг тадқиқотларида жуда батафсил тақдим этилган. Улар педагогика университетлари талабалари учун ўқитувчиларнинг қўшимча касбий таълим тизимида амалга оширилиши мумкин бўлган бир нечта фанлараро курсларни ишлаб чиқдилар.

Ушбу курслар педагогик фаолиятнинг учта йўналишини қамраб олади: музокаралар жараёни технологиялари (психологик жиҳат); замонавий жамиятда хавфсиз ижтимоий ўзаро таъсир; шахсга психологик таъсир ўтказиш технологиялари ва бузғунчи таъсирлардан ҳимоя қилиш.

Ўқитиш ва баҳолаш технологиялари қуйдагича: фаол ижтимоий-психологик таълим (тажриба асосида ўқитиш, тренинг дастурлари); ҳиссий ҳолат, хулқ-атвор ва фаолиятни ўзини ўзи бошқаришнинг психологик усуллари ўргатиш; инқироз ва экстремал вазиятда фаолиятнинг асосий психологик қўникмаларини ўргатиш; ташкилий муҳитда хавфсизлик маданиятини яратиш; жамоани яратиш (жамоани куриш); ўз-ўзини бошқариш (ўзини ўзи бошқариш, самарали хулқ-атворни ташкил этиш); зўравонликсиз алоқа [7].

Тадқиқотнинг яна бир йўналиши, биринчи навбатда, касбий мансублигидан қатъи назар, шахснинг психологик хавфсизлигини мустаҳкамлаш ва сақлашни таъминлайдиган психофизиологик шахсий ресурсларни фаоллаштиришга қаратилган мутахассиснинг касбий фаолиятини психологик ва акмеологик қўллаб-қувватлаш билан боғлиқ.

Шу нуқтаи назардан, таълим тизимидаги мутахассисларнинг касбий ривожланишини психологик ва педагогик қўллаб-қувватлаш бўйича маҳаллий тажрибани умумлаштириш асосида психология фанлари доктори Г. Г. Вербина (Г. Чебоксари) томонидан шахснинг психологик хавфсизлигини сақлаш бўйича муаллифлик дастури ишлаб чиқилган (К. А. Абулханова-Славская, М. Р. Битянова, И. В. Дубровина, А. М. Паришонерлар, Н. С. Пряхников Гозман, Л. А. Дергачев, ю. В. Микадзе, Т. Н. Мартынова ва бошқалар) [8].

Ушбу дастур қуйидаги алгоритмни ўз ичига олади:

Шахснинг психофизиологик, индивидуал психологик ва шахсий-касбий хусусиятларини ўрганиш. Амалдаги технологиялар: психодиагностика ва тест натижалари бўйича суҳбат.

Соғлиқни сақлаш психологияси, ҳиссиётлар психологияси, экстремал психология ва бошқа масалалар бўйича назарий тайёргарлик (ўқитиш). Амалдаги технологиялар: ўқув материални визуализация қилиш орқали маърузалар, мустақил ишларни ташкил этиш.

Шахсий психологик ресурсларни аниқлаш ва ривожлантириш. Амалдаги технологиялар: тренинглар ва семинарлар, гуруҳ ва индивидуал маслаҳатлар.

Тажриба ва мустақил қарорларни қабул қилиш. Амалдаги технологиялар: ташвиш даражасини пасайтириш, ҳаддан ташқари нейропсихик стрессни енгиллаштириш, стрессга чидамлилигини ошириш бўйича тренинглар; индивидуал психологик енгиллаштириш сеанслари ва бошқалар.

Ҳаёт мазмуни модули ва стратегияси. Амалдаги технологиялар: ҳаётнинг мазмуни ва ҳаётий фаолият стратегиясини излашга қаратилган индивидуал дастурларни лойиҳалаш; инқирозларни (ёш, ижтимоий, касбий, экстремал ва бошқалар) енгиллаштиришга қаратилган гуруҳ дастурларини лойиҳалаш.

Шахснинг психологик хавфсизлигини мустаҳкамлаш ва сақлаш модули. Амалдаги технологиялар: индивидуал ривожланиш дастурларини лойиҳалаштириш.

Умуман олганда, тадқиқот маълумотлари бир-бирига зид эмаслигини таъкидлашимиз мумкин. Бундан ташқари, уларнинг натижалари бирлаштирилган шаклда ишлатилиши мумкин.

Шунингдек, биз ўқитувчиларнинг болалар ва ўспиринлар билан зўравонликсиз ўзаро муносабатларини амалга ошириш билан боғлиқ бўлган ўқитувчиларнинг ўзига хос касбий кўникмаларини ривожлантиришга қаратилган учинчи тадқиқот гуруҳини қайд этамиз [9, 10, 11]. Бунда, тадқиқотчилар асосан ўз ишларида психодиагностика, индивидуал ва гуруҳли маслаҳат ва ўқув технологияларидан фойдаланадилар.

Ушбу мавзу бўйича психологик ва педагогик тадқиқотлар таҳлили шуни кўрсатадики, умуман олганда, биз таълим муҳитида ўқитувчиларнинг психологик хавфсизлигини таъминлаш учун ишлатиладиган технологияларнинг чекланган доирасини кузатамиз. Буни бошқа тадқиқотчилар ҳам тасдиқлайдилар [12, 6-9 бетлар].

Умуман олганда, ўқитувчилар билан ишлашда асосан психологик ва педагогик технологияларнинг қуйидаги гуруҳлари қўлланилади: соғлиқни сақлаш, когнитив таълим, интерфаол, ўзаро таъсир технологиялари.

Бироқ, ушбу гуруҳларнинг мавжуд арсеналидан ҳаммаси ҳам бир хил даражада ишлатилмайди. Масалан, соғлиқни сақлаш технологиясида ҳиссий стрессни енгиллаштириш, соғлиқни сақлаш технологиялари, соғлиқни шакллантириш энг машҳурдир; интерактив ўйинлар орасида – бу ишбилармонлик бизнес ўйинлари, тренинглар, когнитив таълим орасида – ахборотни визуализатсия қилиш; ўзаро таъсир технологиялари орасида – амалий муаммоларни (ишларни) ҳал қилишда гуруҳ иши.

Ҳозирча ушбу ишда медиатив технологияларининг имкониятларига етарлича аҳамият берилмаган. Психологик ва педагогик технологияларнинг энг кам қўлланиладиган турли гуруҳлари қуйидагилар: соғлиқни сақлаш технологияларидан-ижтимоий-ҳиссий фаровонликни таъминлаш технологиялари; интерактивлардан – мунозарали технологиялар; ўзаро таъсир технологияларидан – лойиҳали технологияларга.

Психотехнологиялардан: ривожланиш, психопрофилактика, психокоррекция, психотерапевтик. Камроқ қўлланилади: психологик реабилитация, психологик ёрдам, психодиагностик (психологик экспертиза) кенг фойдаланилади.

Шуни таъкидлаш керакки, ўтказилган барча тадқиқотлар тўғридан-тўғри анъанавий форматда (ягона Реал маконда ва синхрон алоқада) таълим субъектларининг ўзаро таъсирининг хусусиятларини тавсифлайди. Таълимни рақамлаштириш ва рақамли таълим маконини шакллантириш билан ажралиб турадиган замонавий вазиятда мутахассислар кўплаб бошқарув стратегиялари ва ўқув жараёни иштирокчиларини психологик-педагогик

қўллаб-қувватлаш дастурлари самарасиз бўлиб қолмоқда [13, 14]. Таълим майдони нафақат анъанавий таълим ташкилоти доирасидан ташқарида, балки у мавжуд ва ундан ташқарида ҳам таълим мақсадларида амалга оширилади.

Бир томондан, тадқиқотчилар таъкидлашларича, педагогик ўзаро таъсирнинг масофавий формати уни анъанавий аудиториялик алоқа шаклларига нисбатан ўқув жараёни иштирокчилари учун психологик жиҳатдан хавфсизроқ қилиши мумкин [15, 16]. Бошқа томондан, мутахассислар таълим жараёнининг барча иштирокчиларининг соғлигига рақамли технологияларнинг таъсири билан боғлиқ педагогик, психологик, тиббий тадқиқотларнинг етишмаслигини таъкидлайдилар [17, 18]. Бундан ташқари, рақамли таълим маконининг гигиеник ва тиббий таркибий қисмини таъминлаш билан боғлиқ таълим субъектларининг ахборот маданиятини шакллантириш бугунги кунда мавжуд ўқув ёки малака ошириш дастурларига киритилмаган ёки бир қатор дастурий маҳсулотларга нисбатан жуда кам тақдим этилган [19]. Шу нуқтаи назардан, маълум бир мактабнинг рақамли таълим муҳитининг имкониятларига мувофиқ таълим субъектларининг психологик хавфсизлигини таъминлашнинг янги технологияларини ишлаб чиқиш билан боғлиқ психологик ва педагогик тадқиқотларда янги йўналиш ажратилиши керак. Шубҳасиз, ушбу жараёни қўллаб-қувватлаш учун мавжуд психологик ва педагогик воситалардан фойдаланиш керак.

Шу билан бирга, ўқитувчиларнинг касбий ривожланишининг долзарб йўналишларида қуйидагилар бўлиши керак : рақамли таълим соҳасидаги ўзаро муносабатларнинг ахборот-психологик хавфсизлиги; масофавий ишларни ташкил қилишда ўзини ўзи бошқариш.

Бизнинг фикримизча, янги ахборот-коммуникация ва масофавий технологиялардан фойдаланган ҳолда ўқитувчиларнинг касбий ривожланишини қўллаб-қувватлаш учун психологик ва педагогик воситаларни амалга оширишда тузатишлар киритиш талаб этилади: гуруҳ иши, гуруҳ машғулотлари, ўзаро таъсирнинг мунозарали шакллари, психокоррекция, лойиҳа ишлари ва бошқалар.

REFERENCES

1. Спартакян, Н.С. Уровни анализа проблемы психологической безопасности педагога в современных исследованиях / Н.С. Спартакян, М.Г. Синякова //
2. Инновационная научная современная академическая исследовательская траектория (ИНСАЙТ). – 2021. – № 4(7). – С. 102-113. – DOI 10.17853/2686-8970-2021-4-102-113. – ЭДН YPGDYC.
3. Обеспечение психологической безопасности в образовательном учреждении: практическое руководство / Под ред. И. А. Баевой. – СПб.: Речь, 2006. – 288 с.
4. Обеспечение психологической безопасности образовательной среды: Методические рекомендации для педагогов и руководителей ГБОУ // Составитель: Думчева А.Г. – СПб.: Санкт-Петербургская академия постдипломного педагогического образования, 2019. 40 с.
5. Бурмистрова Е.В. Психологическая помощь в кризисных ситуациях (предупреждение кризисных ситуаций в образовательной среде): Методические рекомендации для специалистов системы образования. М.: МГППУ, 2006. – 96 с.

6. Безопасная образовательная среда: моделирование и развитие: учеб. пособие / под науч. ред. И.А. Баевой, С.В. Тарасова. – СПб: ЛОИРО, 2017. – 265 с.
7. Обеспечение психологической безопасности образовательной среды. Методические рекомендации для руководителей общеобразовательных организаций / Авт.-сост.: Габер И.В., Зарецкий В.В., Артамонова Е.Г., Ефимова О.И., Калинина Н.В. 2-е изд. – М.: Группа МДВ, 2021. – 60 с.
8. Технологии обеспечения психологической безопасности в социальном взаимодействии: Учебно-методический комплекс / И.А. Баева; Л.А. Гаязова; Е.Б. Лактионова. — СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2007. — 242 с.
9. Вербина Г.Г. Психологическая безопасность личности // Вестник ЧГУ. 2013. №4. С.196-202
10. Кочнева Е. М, Морозова Л.Б. Психологическая безопасность современного учителя // Проблемы современного педагогического образования. 2018. №61-1 С. 364-368.
11. Никифорова Д. М., Бойко А.Д. Разработка программы по оптимизации безопасного защитного и совладающего поведения студентов в образовательной среде // Педагогическое образование в России. 2019. №1. С.105-112
12. Технологии коммуникативного взаимодействия для обеспечения безопасности и доверия // Национальный психологический журнал — 2012. — №1(7) — с.88-94.
13. Психолого-педагогические технологии в создании безопасной среды образовательной организации: Сборник статей / Автор-составитель: Нетребенко Л.В.– Смоленск: ГАУ ДПО СОИРО, 2018. – 108 с.